УДК 069.01

ГРОДЗЕНСКАЕ ПРАВАСЛАЎНАЕ ДУХАВЕНСТВА НА ФАТАГРАФІЯХ (СА ЗБОРАЎ ГРОДЗЕНСКАГА ДЗЯРЖАЎНАГА МУЗЕЯ ГІСТОРЫІ РЭЛІГІІ)

А. У. Ціхаміраў
магістр культуралогіі, загадчык аддзела
навукова-даследчай і экспазіцыйна-выставачнай работы
Беларусь, Гродна, Гродзенскі дзяржаўны музей
гісторыі рэлігіі

Артыкул прысвечаны фотаграфіям праваслаўных святароў г. Гродна другой паловы XIX ст. – пачатку XX ст., якія знаходзяцца ў сховішчах Гродзенскага дзяржаўнага музея гісторыі рэлігіі. Робіцца выснова, што фотаграфіі з'яўляюцца цікавай крыніцай па гісторыі праваслаўя і патрабуюць далейшага шматбаковага і дакладнага даследвання.

Ключавыя словы: фотаграфія; фотаздымак; музееведение, православие, Гродно.

Візуальныя крыніцы ў апошнія дзесяцігоддзі выклікаюць значную цікавасць даследчыкаў пры вывучэнні розных гістарычных перыядаў. Выкарыстанне фатаграфій не проста робіць канкрэтнае даследванне прывабным і цікавым, але і дапамагае ўдакладніць дэталі, дазваляе ўявіць часткова або поўнасцю той ці іншы аб'ект, ці наблізіць да сучасніка постаць з мінулага. Фатаграфіі з'яўляюцца наяўнымі сведчаннямі пра розныя падзеі, з дапамогай якіх сучасны чалавек нібыта вяртаецца ў мінулае і можа пабачыць тое, што здарылася шмат год таму. Пры гэтым фотаздымак уласна – гэта і захаванае на негатыве, шкле ці паперы "бачанне" аб'екта фатографам, які яго выканаў.

Для мінулага рэлігійных канфесій фатаграфіі вельмі часта бываюць адзінымі даступнымі зараз крыніцамі, асабліва ў выпадках, калі недастаткова пісьмовых ці вусных сведчанняў. Гэтае сцвярджэнне таксама тычыцца і гісторыі Праваслаўнай царквы ў Беларусі ў XIX – XX стст.

Гродзенскі дзяржаўны музей гісторыі рэлігіі (ГДМГР) на сённяшні час з'яўляецца адзінай спецыялізаванай дзяржаўнай музейнай установай Беларусі, дзе збіраюцца і захоўваюцца прадметы аб дзейнасці ўсіх рэлігійных канфесій у краіне ад старажытных часоў да сучаснасці. Свае зборы музей дэманструе на пастаяннай і часовых экспазіцыях, праводзіць навукова-даследчую работу і дае магчымасць наведвальнікам дакрануцца да багатай шматкультурнай спадчыны.

Калекцыя фатаграфій пачала складвацца з самага пачатку дзейнасці музея. Першы фотаздымак паступіў у фонды ў 1977 г. У тым жа годзе музей быў пераведзены з Полацка ў Гродна. З гэтага часу зборы толькі павялічваюцца. Калекцыя ўключае ў сябе ўнікальныя фатаграфіі паловы XIX – пачатку XX ст. Гэта партрэты духавенства розных канфесій, групавыя фатаграфіі, на якіх прадстаўлены выдатныя дзеячы рэлігіі і культуры, помнікі архітэктуры. Аснову калекцыі складаюць бытавыя фатаграфіі XIX – пачатку XX ст. з выявамі людзей розных саслоўяў, якія даюць магчымасць прасачыць эвалюцыю адзення, абутку і прычосак; з выявамі старажытнасцей; абрадавых дзеянняў: вяселля, Калядаў, Вялікадня, Дзядоў і інш. Вялікую частку складаюць таксама фатаграфіі XX ст.,

якія адлюстроўваюць новыя савецкія традыцыі: вяселлі, імянарачэнні, грамадзянскія, сельскагаспадарчыя і каляндарныя святы.

У дадзеным артыкуле звяртаецца ўвага толькі на пяць фатаграфій з фондаў музея. На іх – вядомыя прадстаўнікі гродзенскага праваслаўнага духавенства 1930–1940-х гадоў, якія значна паўплывалі на рэлігійнае жыццё горада і рэгіёна.

Здымак, выкананы ў 1930 г. – групавы партрэт актыва Свята-Пакроўскага сабора ў Гродне, да паступлення ў музей знаходзіўся ў калекцыі вядомага гродзенскага тэатральнага акцёра Мікалая Вагнера (1930–1990) (*фота 1*).

Фота 1. Актыў Свята-Пакроўскага сабора ў Гродне. 1930 г. Фотапапера, Фотадрук чорна-белы, шкло, рама драўляная.

Фатаграфія знаходзіцца ў паспарту і раме пад шклом, выканана на фотапаперы, друк чорна-белы, маюцца невялікія забруджанні і драпіны. На здымку – выявы 11 мужчынаў, пяць з якіх сядзяць і шэсць – стаяць за імі [1]. У цэнтры ў крэсле – архіепіскап Алексій (Грамадскі) (1882–1943), злева ад яго – невядомы

святар, свецкія ж асобы апрануты ў касцюмы і таксама іх асобы яшчэ трэба ўстанавіць. Прадмет экспануецца ў 2022 г. на часовай выставе “Нябачнае захаванае” у ГДМГР.

Аляксандр Якубавіч Грамадскі нарадзіўся ў сям’і сельскага псаломшчыка ў вёсцы Дакудаў на гістарычным Падляшшы (зараз у Люблінскім ваяводстве Польшчы). У 1904 г. скончыў Холмскую духоўную семінарыю, у 1908 г. – Кіеўскую духоўную акадэмію са ступенню кандыдата багаслоўя. У 1908 г. ён атрымаў святарскае пасвячэнне, служыў у саборы Холма (сучасны Хелм), уваходзіў у склад Холмскай духоўнай кансісторыі. У 1917–1918 гг. служыў у Бесарабіі, у 1918–1922 гг. працаваў у Крамянецкай духоўнай семінарыі, у 1921–1923 г. быў яе рэктарам. 11 лютага 1922 г. прыняў манаскі пострыг пад імем Алексій, а 3 верасня 1922 г. стаў епіскапам Луцкім, вікарыем Валынскай епархіі. 12 кастрычніка 1922 г. быў прызначаны епіскапам Гродзенскім, з 21 красавіка 1923 г. – епіскап Гродзенскі і Навагрудскі, з 1 снежня 1924 г. – намеснік старшыні Мітрапаліцкага савета Польскай праваслаўнай царквы. З 3 ліпеня 1928 г. – архіепіскап, з 15 красавіка 1934 г. быў пераведзены на пасаду архіепіскапа Валынскага і Крамянецкага.

Архіепіскап Алексій быў актыўным прыхільнікам украінізацыі царкоўнага жыцця Валынскай епархіі. У 1939 г. быў арыштаваны савецкімі ўладамі, але неўзабаве звольнены. У 1940 перайшоў у юрысдыкцыю Рускай праваслаўнай царквы і заставаўся на сваёй пасадзе. У ліпені 1941 г. ён прымаў удзел у саборы епіскапаў у Успенскай лаўры ў Пачаеве, дзе была абвешчана аўтаномная Украінская праваслаўная царква, а архіепіскап Алексій быў абвешчаны мітрапалітам Валынскім і Жытомірскім, экзархам усёй Украіны [2].

У гэты перыяд назіраўся канфлікт паміж рознымі праваслаўнымі царкоўнымі юрысдыкцыямі на акупаванай тэрыторыі Украіны. 7 мая 1943 г. аўтамабіль з мітрапалітам Алексіем быў растраляны ўзброенымі фарміраваннямі УПА (мельнікаўцаў) па дарозе з Крамянца ў Дубна каля станцыі Смыга. Разам з ім на месцы загінулі прратаіерэй Фёдар Юркевіч, перакладчык Марк Жыхараў і кіроўца Аляксандр Мельнічук [3, с. 167; 4, с. 83]. Існуе некалькі версій здарэння: гэтае забойства магло быць арганізавана канкуруючымі царкоўнымі структурамі, магло мець выпадковы характар (планавалася забойства іншых асоб), а таксама арганізавана нямецкімі ўладамі з мэтай недапушчэння аб’яднання царкоўных юрысдыкцый [4, с. 84]. Архіепіскап Алексій – аўтар шматлікіх прац па тэалогіі і царкоўнай гісторыі, шмат зрабіў для развіцця кнігавыдавецтва і царкоўнай журналістыкі.

Другая фатаграфія – гэта партрэт святара Ананія Сагайдакоўскага (1888–1971), зроблены ў Гродне ў 1938 г. з дароўным надпісам “Доброй прихожанке Надежде Булаш на молитвенную память. Протоирей Ананий Сагайдаковский. 28.12.1938” (*фота 2*). Фотадрук чорна-белы, на паперы, стан захаванасці добры [5].

Таксама з гэтым прадметам звязаны і трэці фотаздымак. На ім – на першым плане звон і постаць Ананія Сагайдакоўскага, а на другім – група людзей, з якіх бачныя толькі двое мужчынаў (*фота 3*). Фатаграфія была выканана ў Гродне ў 1936 г. Фотадрук чорна-белы, на паперы, стан захаванасці добры, плямы [6].

Фота 2. Айцец Ананій Сагайдакоўскі. 1938 г. Фотапапера, фотадрук чорна-белы.

Фота 3. Айцец Ананій Сагайдакоўскі з групай прыхажанаў. 1936 г. Фотапапера, фотадрук чорна-белы.

Ананій Сагайдакоўскі нарадзіўся ў вёсцы Сядліска Замойскага павета (тады ў межах Холмскай епархіі, зараз у Люблінскім ваяводстве Польшчы). Ён скончыў Валынскую духоўную семінарыю, а ў 1915 г. – Казанскую духоўную акадэмію са ступенню кандыдата багаслоўя. У 1923–1929 гг. быў настаяцелем аднаго з храмаў Луцка, актыўна падтрымліваў украінізацыю царкоўнага жыцця, пазней служыў ваенным капеланам, некаторы час у саборы св. Марыі Магдаліны на варшаўскай Празе. З 1 верасня 1934 да 12 снежня 1938 г. святар быў настаяцелем Свята-Пакроўскага сабора ў Гродне. А. Сагайдакоўскі быў адным з найбольш актыўных прадстаўнікоў духавенства таго перыяду, спрыяў дзейнасці Сафійскага праваслаўнага брацтва, вёў актыўную катэхізацыю, стварыў нядзельную школу, супраціўляўся спробам паланізацыі царквы, быў дзеячам украінскага таварыства [7, с. 342–343]. Дзякуючы яго намаганням на сабраныя прыхаджанамі сродкі быў куплены новы звон, адліты на заводзе братоў Фельчынскіх ў Перамышлі (Пшэмысле) які важыў 100 пудоў і каштаваў 7 500 злотых [8, с. 54]. Менавіта гэты звон паказаны на трэцім здымку.

На Пасху 1938 г. свецкія ўлады спрабавалі пазбавіць яго месца ў Гродне, але гэта сустрэла пратэст вернікаў. Аднак ў снежні 1938 г. святара перавялі на Валынь. Падчас нацысцкай акупацыі А. Сагайдакоўскі служыў у Хрубешаве, а пасля 1944 г. выехаў у Аўстрыю, перайшоў у юрысдыкцыю Украінскай Аўтакефальнай Праваслаўнай Царквы. Пазней ён выехаў у ЗША, дзе служыў у прыходах УАПЦ у Нью-Ёрку [7, с. 343].

Фота 4. Епіскап Варсанофій (Грыневіч). 1946 г.
Фотапапера, фотадрук чорна-белы.

На чацвёртым здымку – выява ў поўны рост архіепіскапа Варсанофія (Грыневіча) (1875–1958), выкананая ў Гродне ў 1946 г. (*фота 4*). Фотадрук чорна-белы, на паперы, стан захаванасці добры [9].

Канстанцін Дзіямідавіч Грыневіч нарадзіўся ў Катыні Смаленскага павета Смаленскай губерні (зараз – Смаленская вобласць Расіі). У 1898 г. ён скончыў Магілёўскую духоўную семінарыю, а ў 1902 г. – Казанскую духоўную акадэмію са ступенню кандыдата багаслоўя. У 1920 г. атрымаў святарскае пасвячэнне і служыў у вёсцы Шарыбы Горацкага павета. У 1927 г. быў арыштаваны, вызвалены ў 1931 г. З 1932 да 1945 г. служыў у розных прыходах Маскоўскай вобласці, у 1945 г. – у Маскве. 14 снежня 1945 г. прыняў манаскі пострыг, а 30 снежня стаў епіскапам Гродзенскім і Баранавіцкім (з 1948 г. – Гродзенскім і Лідскім) [10, с. 8–9]. Епіскап Варсанофій актыўна займаўся аднаўленнем епархіяльнага жыцця, арганізаваў багаслоўска-пастырскія курсы (у 1947 г. яны былі рэарганізаваны ў Мінскую духоўную семінарыю ў Жыровічах), актыўна наведваў прыходы епархіі, спрабаваў аднавіць дзейнасць царкоўнага братства пры Свята-Пакроўскім саборы, праводзіў іншыя арганізацыйныя мерапрыемствы. У 1948 г. ён атрымаў дазвол на правядзенне хроснай хады на Нёман на свята Вадохрышча ў Гродне, у якім прынялі ўдзел каля 5 тысяч чалавек. Аднак пад канец яго служэння ў Гродзенскай епархіі значная частка духавенства супраціўлялася ягонай палітыцы, асабліва ў фінансавых пытаннях [10, с. 16–19]. 18 снежня 1949 г. епіскап Варсанофій быў пераведзены на Сяміпаляцінскую і Паўладарскую кафедру, а 31 кастрычніка 1950 г. стаў епіскапам Чкалаўскім і Бузулукскім. 29 ліпеня 1954 г. ён быў прызначаны епіскапам Калінінскім і Кашынскім, часова таксама кіраваў Вялікалукскай епархіяй, 8 лютага 1956 г. ён атрымаў сан архіепіскапа. Было выдадзена некалькі яго пропаведзяў і зваротаў, у тым ліку ў час служэння ў Гродне [10, с. 9–10].

На пятым здымку – постаці епіскапа Гродзенскага і Лідскага Варсанофія (у цэнтры), пратаірэя Паўла Канстанцінавіча Валынцэвіча (1875–1962) (злева) і яго сына пратаірэя Сяргея Паўлавіча Валынцэвіча (1904–1975) (справа) (*фота* 5). Фотадрук чорна-белы, на паперы, стан захаванасці добры, здымак выкананы ў 1947 г. у Гродне [11]. Цалкам магчыма, што вышэй згаданы партрэт епіскапа Варсанофія быў выкананы Паўлам ці Сяргеем Валынцэвічам.

Фота 5. Епіскап Варсанофій (Грыневіч), пратаірэй Павел Канстанцінавіч Валынцэвіч, пратаірэй Сяргей Паўлавіч Валынцэвіч. 1947 г. Фотапапера, фотадрук чорна-белы.

Павел Канстанцінавіч Валынцэвіч нарадзіўся ў Вялікай Бераставіцы Гродзенскага павета. У 1897 г. скончыў Літоўскую духоўную семінарыю ў Вільні, да 1899 г. служыў псаломшчыкам ў весцы Мастаўляны Беластоцкага павета, а 25 мая 1899 г. атрымаў святарскае пасвячэнне. У 1899–1902 гг. – служыў у прыходзе ў вёсцы Касута Вілейскага павета, у 1902–1904 гг. – інспектарам царкоўнапрыходскіх школ Дзісненскага павета, а ў 1904–1947 г. – настаяцелем у весцы Узмёны (зараз Мёрскі раён Віцебскай вобласці). У пазнейшы час служыў у Крэве, Сабакінцах (цяпер – Першамайскае Шчучынскага раёна), Шарашове Пружанскага раёна Брэсцкай вобласці. Апошні гады пражываў у сям'і сына ў Ваўкавыску. З канца XIX ст. святар зацікавіўся фатаграфаваннем і актыўна ім займаўся, у 1900 г. купіў свой першы фотаапарат. На пачатку XXI ст. унікальны архіў шкляных негатываў Паўла Валынцэвіча быў знойдзены і значная частка здымкаў была алічбаваная і некалькі разоў дэманстравалася на выставах у Беларусі і Літве [12].

Сяргей Паўлавіч Валынцэвіч нарадзіўся ў Узмёнах, служыў праваслаўным святаром на заходнебеларускіх землях, у 1934 г. быў прызначаны членам камісіі па перакладзе царкоўнай літаратуры на беларускую мову. Пасля Вялікай Айчыннай вайны ён служыў у Сабакінцах, быў адказным за правядзенне багаслоўска-пастырскіх курсаў, якія былі арганізаваны ў 1946 г. епіскапам Варсанофіем. У 1948–1952 г. кіраваў Шчучынскім благачыннем, пазней – Ваўкавыска-Поразаўскім, памёр у сане пратаіерэя ў Ваўкавыску. Па сведчаннях сучаснікаў меў вялікі талент прапаведніка.

Фатаграфіі з'яўляюцца цікавай крыніцай па гісторыі праваслаўя і патрабуюць шматбаковага і дакладнага даследвання. З іх дапамогай можна не толькі рэканструяваць асобныя падзеі, але таксама паглыбіць веданне побыту, архітэктуры, прыкладнога мастацтва і біяграфій розных асобаў.

Спіс крыніц і літаратуры

1. Гродзенскі дзяржаўны музей гісторыі рэлігіі (ГДМГР). – Навуковы пашпарт КП 3923.

2. Доклад архиепископа Гродненского и Волковысского Антония на пленарном заседании международной научной конференции “Святло зямлі гарадзенскай”. 20.10.2022. – Рэжым доступу : https://orthos.org/novosti/privetstvie-arkhiepiskopa-antoniya-uchastnikam-mezhdunarodnoi-nauchnoi-konferenfii/. – Дата доступу : 26.10.2022.

3. Дорош, Н. И. Православный Гродно. Сборник очерков, фотографий, воспоминаний, духовного наследия, архивных документов об истории Гродненской епархии / Н. И. Дорош. – Гродно, 2000. – 266 с.

4. Гордієнко, В. Убивство митрополита Олексія Громадського / В. Гордієнко // Вісник Київського національного університету ім. Т. Шевченка. Істория. – 2007. – № 91–93. – С. 82–84.

5. ГДМГР. – Навуковы пашпарт КП 18691.

6. ГДМГР. – Навуковы пашпарт КП 14637/32.

7. Кояло, И. Настоятели Свято-Покровского собора г. Гродно во времена Второй Речи Посполитой (1921–1939 гг.) / И. Кояло // I Чтения памяти протоиерея Иоанна Григоровича (1792–1852) : историка, археографа, археолога : Материалы научно-практической конференции, Минск, Минская духовная академия, 17 мая 2017 года. – Минск : Из-во Минской духовной академии, 2018. – С. 336–345.

8. Шатько, Е. Г. Колокола православных храмов Западной Беларуси: страницы истории / Е. Г. Шатько // Минские епархиальные ведомости. – 2013. – № 4. – С. 49–54.

9. ГДМГР. – Навуковы пашпарт КП 28043.

10. Зубко, В. А. Церковная жизнь на территории современной Гродненской епархии в 1945–1991 гг. / В. А. Зубко. – Гродно : Изд. отдел Гродненской епархии, 2013. – 125 с., ил.

11. ГДМГР. – Навуковы пашпарт КП 20314.

12. Лушчык, С. Зямляк-фоталетапісец Павел Валынцэвіч / С. Лушчык // Бераставіцкая газета. 18.02.2011. – Рэжым доступу : http://www.beresta.by/зямляк-фоталетапісец-павел-валынцэв/. – Дата доступу : 26.10.2022.